

Борискіна К. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та зарубіжної літератури
Класичного приватного університету

СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ ВИМИСЛУ Й ФАКТУ В КОНЦЕПТОСФЕРІ П'ЄСИ «ЮЛІЙ ЦЕЗАР» В. ШЕКСПІРА

Анотація. У статті зіставлені характерологічні особливості протагоніста римської п'єси «Юлій Цезар» В. Шекспіра, які віддаляють його від історичного прототипу, увиразнюють авторський історизм і сприяють формуванню елізаветинського міфу. Особливу увагу приділено персоналістичному дискурсу, у якому закладені передумови для антропологічних розмислів.

Ключові слова: Юлій Цезар, Шекспір, протагоніст, художній вимисел, історія, міфотворчість.

Постановка проблеми. Зважаючи на неабиякий попит у елізаветинську добу на сюжетні колізії з римської історіографії та літературної спадщини античних авторів, закономірним видається той факт, що й Вільям Шекспір не раз звертався до скарбниці античної мудрості. Майже в кожній п'єсі Великого Барда наявні згадки про античних митців або алюзії до розроблених ними філософського-естетичних принципів.

Однак ставлення ренесансного драматурга до римських історичних і політичних подій, непересічних особистостей, літературного доробку давньоримських письменників було вельми специфічним. У ньому поєднувалися й орієнтація на класику, і підпорядкування «запозиченого» власному творчому задуму, яке проступало в суб'єктивному перетлумаченні загальновідомого, у привнесенні певних акцентів, що надавали античному матеріалу актуальності. Навіть у такому специфічному жанровому різновиді, як римські п'єси, персонажі мають багато спільного з мешканцями елізаветинської Англії, а розроблена проблема видається злободенною для пізнотюдорівського політичного ландшафту.

Образ видатного римського державного діяча Юлія Цезаря вже протягом понад двох тисячоліть залишається об'єктом історіографічних і художніх інтерпретацій. Він настільки відомий і колоритний, що з легкістю вписується в горизонт читачьких очікувань, породжуючи хвилі реценсій, подекуди парадоксальних. Під пером В. Шекспіра він трансформується в самотній образ-міф із невичерпним антропологічним потенціалом. Але міфологізована постать, котра вимальовується в процесі інтенціонального синтезу (термін В. Маринчака) [2, с. 130], здійснюваного як автором, так і реципієнтами п'єси, постає водночас і як конкретний історичний прототип, і як узагальнений тип можновладця.

Шекспірове бачення Цезаря є настільки глибоким і багатогранним, що його осягнення інспірує все нові й нові інтерпретативні хвилі як у колах митців, так і в науковому дискурсі. Аксиологічна семантика образу цього героя трактується дослідниками по-різному, від тотального осуду (Дж. Довер Вілсон) до апологетики (Н. Голанд, Е. Шанцер, Н. Ребкін, Д. Мель, А. Азімов). Поряд із цим помітні тенденції до акцентування окарікатуреності (Дж. Деніс), пересічності (О. Алексєнко, С. Велс) та амбівалентності (Ф. Боас, М. Мек) шекспірівського

протагоніста. Причиною такої неоднозначності потрактувань є не лише поетика твору, а й авторське бачення історичного процесу, суб'єктивна інтерпретація реальних подій і фактів.

Метою статті є виявлення характеру взаємодії традиції й новаторства в художній репрезентації образу епонімічного героя в римській п'єсі «Юлій Цезар» В. Шекспіра

Виклад основного матеріалу дослідження. Нетривіальність образу Юлія Цезаря в однойменному творі англійського драматурга зумовлюється своєрідним поєднанням історичного начала з художнім вимислом, що є продуктом творчої фантазії драматурга. Задля певних ідеологічних потреб В. Шекспір проігнорував низку ключових історичних фактів, а також додав головному героєві певні риси, які, імовірно, були відсутні в історичного діяча. Водночас він дещо посилив певні негативні якості, притаманні більшості політиків, коли вони сходять на вершину слави.

Примітно, що ренесансний драматург оминає увагою досить популярні в тогочасній драматургії сюжетні колізії, що описували здобуття Цезарем влади, галльські війни, перемогу над Помпеем і його синами, розширення кордонів Римської імперії. Для сучасників драматурга Цезар був насамперед великим полководцем, мудрим державним діячем, відважним і безстрашним воїном, не позбавленим надмірного честолюбства. Шекспірів погляд у концептуальному плані певною мірою відрізнявся від загальноприйнятого.

Вельми незвичним видається, приміром, той факт, що В. Шекспір узагалі не згадує важливу інформацію з античних історичних джерел про те, що Брут був позашлюбним сином диктатора, а отже, його прямим нащадком. Античний історик Светоній відзначає, що Цезар дуже кохав Сервілію, матір Брута. Одного разу він навіть подарував їй перлину, яка коштувала понад шість мільйонів, а згодом ще й продав їй величезний масток за безцінь [3, с. 21]. Аппіан також наводить свідчення про зв'язок між Цезарем і Сервілією та особливе ставлення воєначальника до її сина. Під час битви при Фарсали Юлій наказав полководцям урятувати Брута, навіть ціною власного життя [1, с. 112].

Тому з огляду на наявну в античних працях версію стосунків між Цезарем і Брутом останній міг затаїти приховану образу на Цезаря, який не визнав його своїм законним спадкоємцем, або міг усе життя виношувати план помсти за весь той сором, що супроводжував його все життя й поширювався завдяки плиткам. Саме ця сюжетна лінія є центральною для п'єси Вольтера «Смерть Цезаря». Однак англійський драматург повністю ігнорує такі історичні свідчення та уникає всього, що гіпотетично могло б унести в твір інтригу боротьби між героями, яких об'єднує родинний зв'язок. Єдина згадка про прихильність Цезаря до Брута міститься в репліці Антонія, однак вона не дає читачеві підстав уважати, що цих героїв могла зв'язувати не тільки дружба:

Judge, O you gods, how dearly Caesar loved him!
This was the most unkindest cut of all;
For when the noble Caesar saw him stab,
Ingratitude, more strong than traitors' arms,
Quite vanquish'd him: then burst his mighty heart;
And, in his mantle muffling up his face,
Even at the base of Pompey's statua,
Which all the while ran blood, great Caesar fell (III.ii. 184–191).

Як і всім людям, Цезареві притаманні певні слабкості, але, переслідуючи свою месіанську мету, він уважає себе вищим за інших. До речі, тут прослідковується певний паралелізм образів Цезаря і Брута, які не лише відстоюють різні політичні ідеали, а й мають багато спільного. Обидва героя п'єси настільки абсолютизують свою правоту, що впадають у месіанство, яке затьмарює будь-які вияви здорового глузду. Так, Цезар ставить в абсолют своє бажання влади.

В. Шекспір зображує Цезаря підкреслено буденно, навіть подекуди схематично, що дало підстави деяким дослідникам, зокрема Р. Бері [4, с. 328], Л. Магвайру [5, с. 104] та ін., говорити, що Цезар більше нагадує статую, аніж живу людину. При цьому автор нібито ігнорує історичні факти, оскільки з багатьох джерел відомо, що Цезар мав неабиякі особистісні чесноти, славився красномовством, у якому поступався лише Цицерону, його твір «Записки про галльську війну» ілюструє його талант до красного письменства. Сам Цицерон схвально характеризував ораторські навички Цезаря як «витончені, блискучі, прекрасні і благородні», що ж до його письменництва, той же Цицерон відзначає його манеру як таку, що містить простоту й красу, вільну від пишних ораторських прикрас [3, с. 23–24].

Однак у п'єсі Шекспіра ключовими стають вади Цезаря, особливо його непомірне прагнення зрівнятися з богами, відрестися від людських слабкостей, зокрема від страху перед будь-якою небезпекою:

I rather tell thee what is to be fear'd
Than what I fear; for always I am Caesar (I.ii. 211–212).

Не підлягає сумнівам, що пиха Цезаря очевидна у сценах, де він заперечує будь-яку загрозу своєму життю. Він зневажає слова пророка, ігнорує застереження власної дружини. Ці сцени набували особливого значення для потенційної аудиторії Шекспіра, адже для елізаветинців пророцтва були дуже важливими й ними здебільшого не наважувалися нехтувати.

Soothsayer. Beware the ides of March.
Caesar. He is a dreamer; let us leave him: pass (I.ii. 23–24).

Навіть одна тільки думка про те, що широкий загал може запідозрити великого Цезаря в нерішучості або готовності підкоритися острахам дружини, одразу викликає його активний протест:

Caesar shall forth: the things that threaten'd me
Ne'er look'd but on my back; when they shall see
The face of Caesar, they are vanished (II.ii. 10–12).

Цезар уже досяг значних перемог, тому і ставить себе вище за інших, засліплений власними посяганнями на божественну природу, власною «місією». Така впевненість у власній правоті й досконалості, яка межує зі зверхністю, пихатістю та гордовистію, укладена В. Шекспіром у уста протагоніста:

I could be well moved, if I were as you:
If I could pray to move, prayers would move me:
But I am constant as the northern star,
Of whose true-fix'd and resting quality
There is no fellow in the firmament.

The skies are painted with unnumber'd sparks,
They are all fire and every one doth shine,
But there's but one in all doth hold his place:
So in the world; 'tis furnish'd well with men,
And men are flesh and blood, and apprehensive;
Yet in the number I do know but one
That unassailable holds on his rank,
Unshaked of motion: and that I am he (III.i. 58–70).

Драматург для створення контрасту із зазіханнями на божественний статус водночас підкреслює фізичні вади Цезаря. Так, у п'єсі згадується, що диктатор страждав від падучої:

Casca. He fell down in the market-place, and foamed at mouth, and was speechless.

Brutus. 'Tis very like: he hath the failing sickness (I.ii. 252–254).

При цьому, крім відомих з історичних джерел реальних вад римського диктатора (припадки епілепсії), драматург наділяє свого протагоніста ще й несподіваною неміччю – глухотою, що ще більше принижує його велич:

Come on my right hand, for this ear is deaf (I.ii. 213).

Щодо вигаданих особистісних якостей показовою є така риса характеру видатного полководця, як любов до лестощів:

Never fear that: if he be so resolved,
I can o'ersway him; for he loves to hear
That unicorns may be betray'd with trees,
And bears with glasses, elephants with holes,
Lions with toils and men with flatterers;
But when I tell him he hates flatterers,
He says he does, being then most flattered (II.i. 202–208).

В історичних джерелах античних авторів про таку ваду Юлія Цезаря не згадується. Хоча можна припустити, що лестощі мали місце в його житті, як і в житті кожної людини, яка здобула багато перемог, досягла величезних успіхів у різних сферах, отримала гідний поваги статус і наприкінці свого життєвого шляху, як правило, уже починає на лаврах, вислуховуючи слова захоплення та компліменти.

Ще один прийом, який використовує автор для додавання певних деталей до образу великого Цезаря, – вигадання факту про безплідність його дружини Кальпурнії. Цей факт побіжно згадується в епізоді, коли Антоній як учасник свята Луперкалій має бігти й хльостати освяченою лозою незаміжніх і безплідних жінок:

Forget not, in your speed, Antonius,
To touch Calpurnia; for our elders say,
The barren, touched in this holy chase,
Shake off their sterile curse (I.ii. 6–9).

Така досить пікантна деталь є чистою вигадкою драматурга має і прагматичне значення. Бажання Цезаря мати спадкоємця стає ще більш актуальним напередодні його проголошення імператором, змушує його виставити власну дружину на загальний огляд і цим підкреслити, що проблема саме в ній. Цей епізод також накреслює розвиток одного із мотивів п'єси – мотиву долі, при інтерпретації якого драматург констатує, що не все залежить від бажання людини. В. Шекспір навмисно додає таку деталь, щоб підкреслити той факт, що в Цезаря не буде нащадків, і якщо він буде повноправним правителем, то після його смерті країна порине в міжособну боротьбу за владу. Нескладно провести паралелі й з острахами англійців щодо того, що може статися з країною після смерті Єлизавети.

В. Шекспір навмисне ввів до п'єси сцену кривавого вбивства Цезаря та вмивання рук у його крові, аби підкреслити, що

високі помисли не повинні досягатися жорстокими засобами, а шматування людини є брудною виставою.

Немає в історичних творах і згадок про своєрідне змагання між Цезарем і Кассієм, у якому останній виходить переможцем, що ще більш увиразнює фізичну недосконалість диктатора:

But ere we could arrive the point proposed,
Caesar cried 'Help me, Cassius, or I sink!'
I, as Aeneas, our great ancestor,
Did from the flames of Troy upon his shoulder
The old Anchises bear, so from the waves of Tiber
Did I the tired Caesar (I.ii. 110–115).

Навпаки, історики свідчать про неабияку фізичну витривалість полководця, про його вправне володіння зброєю. Під час кампаній він ішов на чолі війська з непокритою головою за будь-якої погоди. Найдовші переходи, як по суші, та і по воді, він долав із блискавичною швидкістю й навіть випереджав вісників, котрі мали попереджати про його прибуття [3, с. 24].

Проте в п'єсі Кассій докоряє Цезарю за його фізичну недосконалість, за те, що він піддається хворобам звичайних людей. Це викликає в Кассія зневагу і презирство:

He had a fever when he was in Spain,
And when the fit was on him, I did mark
How he did shake: 'tis true, this god did shake;
His coward lips did from their colour fly,
And that same eye whose bend doth awe the world
Did lose his lustre: I did hear him groan:
Ay, and that tongue of his that bade the Romans
Mark him and write his speeches in their books,
Alas, it cried 'Give me some drink, Tintinius,'
As a sick girl. Ye gods, it doth amaze me
A man of such a feeble temper should
So get the start of the majestic world
And bear the palm alone (I.ii. 119–131).

Видається, що справжня сутність Цезаря залишається загадкою, адже сам герой ніколи не знімає маски, навіть у сценах із дружиною. В. Шекспір створює своєрідний міф про Цезаря, тобто справжній Цезар розчиняється і стає непомітним у світлі міфічного Цезаря. В. Шекспір залишає на розсуд глядача, яким же є справжній Цезар і що криється за тією маскою, яку він носив усе життя. Особистісна ідентифікація Цезаря приховується за легендарним іміджем, що примушує його говорити про себе від третьої особи, ніби висловлюючи думки того, хто стоїть вище за всіх. Драматург уникає будь-якої інтимізації персонажа, що посутньо відрізняє його від протагоністів історичних хронік («Річард II», «Річард III», «Генріх IV») і робить узагальненим образом-типом.

У п'єсі В. Шекспіра гіпотетичні амбіції Цезаря значно поступаються величчю його прижиттєвих вчинків, таких як привселюдна відмова від корони, численні військові перемоги, які значно збагатили казну держави. Цезар навряд чи постає як тиран, котрий будь-що добиватиметься влади, хоча й досить складно вирішити, що домінує в характері римського воєначальника – природна гідність чи зарозуміла пиша. Духовна сила його особистості тільки підкреслюється його фізичною недосконалістю – глухотою, випадками епілепсії. Його харизма, домінування над іншими репрезентуються на першому плані, тоді як внутрішній світ залишається для глядачів таємницею, він – поза сценою. Неоднозначне ставлення, яке викликає в реципієнта образ Цезаря, допомагає більш повно передати ідею автора про те, що історія лише частково підвладна людині.

Висновки. Англійський драматург запропонував досить нетривіальний погляд на особистість Цезаря, якого він зображує лише в кількох сценах твору й навіть тоді демонструє його негативні якості, такі як нерішучість, пихатість, зарозумілість і фізичні вади. Незважаючи на те, що В. Шекспір фокусує увагу на слабкостях Цезаря, образ, який створюється у свідомості читачів/глядачів, – це образ владної героїчної людини. Після вбивства диктатора в промові Антонія в узагальненому вигляді згадуються позитивні якості характеру цього героя: Цезар – сміливий воїн, благородний правитель, лояльна, вірна, щедра, відважна, співчутлива людина. Утім це лише один бік протагоніста. Цезар показаний аж ніяк не в суто апологетичному світлі. Антропологізм цього образу полягає в такій його ключовій властивості, як універсальність, тобто в акумулюванні всього типового, загальнолюдського. Для Шекспіра Цезар передусім є великим героєм, якого згубила власна жага до влади, надмірні амбіції та нестримне бажання стати повноправним правителем Римської республіки і привласнити собі владу, яка йому по праву не належала. Він піднявся так високо, настільки захопився конструюванням власного іміджу, що його падіння було неминучим.

Шекспірівський Цезар – підкреслено амбівалентний персонаж: з одного боку, це зовсім земна людина, не позбавлена вад, а з іншого – колосоподібний гігант, чий дух ніколи не загине й може втілюватися в безлічі іпостасей.

Острахи Брута, що Цезар стане тираном, не були безпідставними. Вони відображають і побоювання самого Шекспіра. У той час, коли писалася трагедія, питання щодо форми правління було гостро-злободенним, особливо через можливість захоплення влади в країні впливовим воєначальником. Згадаймо, приміром, невдалий заколот Ессекса. Тож правомірно вважати, що Великий Бард послуговувався історичним матеріалом для створення алюзій до сучасних йому подій.

Навряд чи можна вважати, що в п'єсі відображена перемога цезаризму над республіканізмом або триумф практичності над високими помислами. За рахунок поєднання рис історичного Цезаря з художнім вимислом В. Шекспір яскраво ілюструє ідею невпинності колеса фортуни, усевладності фатуму, який є значно могутнішим за людську волю.

Наявність невеликої кількості достовірних історичних відомостей та обмеженість доступу до них стимулювали створення міфу про великого римлянина. Починаючи з античності, письменники використовували психологічний портрет Цезаря, коригуючи його відповідно до художнього задуму і власних естетичних уподобань. Вплив харизматичної особистості Цезаря як на римську історію, так і на світову літературу й культуру є справді визначним. Міф про нього, у творенні якого визначну роль відіграв і В. Шекспір, неодмінно буде й у майбутньому впливати на європейську цивілізацію, породжуючи хвилі інтерпретаційних потоків і формуючи нові культурні метафори.

Література:

1. Аппиан. Римские войны / Аппиан ; пер. с греч. А.И. Тюменева. – СПб. : Алетейя, 1994. – 782 с.
2. Маринчак В.А. Ціннісний аспект інтенційності і можливі світи літературного твору / В.А. Маринчак // Світова література на перехресті культур і цивілізацій : зб. наук. праць. – Вип. 5. – Сімферополь : Кримський архів, 2012. – С. 130–135.
3. Светоний Гай Транквилл. Божественный Юлий / Гай Транквилл Светоний // Светоний Гай Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. О знаменитых людях. Фрагменты / Гай Транквилл Светоний ; под ред. М.Л. Гаспарова. – М. : Наука, 1964. – С. 5–34.

4. Berry R. Julius Caesar: A Roman Tragedy / R. Berry // *Dalhousie Review*. – 61. – 1981. – P. 325–333.
5. Maguire L.E. Political Life: Shakespeare and Government / L.E. Maguire // *Studying Shakespeare*. – Oxford : Blackwell Publishing, 2004. – P. 88–139.
6. Shakespeare W. Julius Caesar / *The Complete Works of Shakespeare* / W. Shakespeare ; ed. by D. Bevington. – N.Y. : Longman, 1997. – P. 1025–1059.

Борискина К. В. Специфика взаимодействия вымысла и факта в концептосфере пьесы «Юлий Цезарь» У. Шекспира

Аннотация. В статье сопоставлены характерологические особенности протагониста римской пьесы «Юлий Цезарь» У. Шекспира, которые отдалают его от исторического прототипа, подчеркивают авторский историзм и способствуют формированию елизаветинского мифа. Особое внимание уделяется персоналистическому дискурсу, в

котором заложены предпосылки для антропологических размышлений.

Ключевые слова: Юлий Цезарь, Шекспир, протагонист, художественный вымысел, история, мифотворчество.

Boryskina K. The specifics of the fiction and fact interaction in the conceptual sphere of “Julius Caesar” by W. Shakespeare

Summary. The article focuses on the character features of the protagonist of the Roman play “Julius Caesar” by William Shakespeare that distance him from the historical prototype, emphasize individual historicism and contribute to the formation of the Elizabethan myth. Particular attention is paid to the personal discourse full of prerequisites for anthropological reflection.

Key words: Julius Caesar, Shakespeare, protagonist, fiction, history, myth-making.